

Pró és kontra az elektronikus könyvről

Referált szerzőink az internetről szerezték azokat az információkat, amelyek alapján „objektív véleményt” alkotnak az *elektronikus könyvről*, jelenéről és jövőjéről. Mindenekelőtt az elektronikus könyvek máris burjánzó *váltságait* veszik számba. Eszerint elektronikus könyveknek tekintendők:

- a már létező könyvek védelmét célzó elektronikus másolatok;
- az eleve e formában megjelent könyvek;
- az elektronikus könyvtárak részét képező könyvek;
- az elektronikus formájú könyvek olvasását elősegítő eszközök.

Az elektronikus könyvek *keletkezését* az alábbi okokra lehet visszavezetni:

- keresőrendszerek megléte;
- személyes kiadványok lehetősége;
- annotálásuk és ismertetésük egyszerű volta;
- gazdasági és élettani előnyök;
- régi és ritka nyomtatványok védelme;
- a kompaktság;
- lehetőség a hipertext alkalmazására, beleértve képek, videók és zenei betétek igénybevitelét is;
- viszonylag olcsó beszerzés;
- a kereskedelmi forgalomban már nem kapható könyvek beszerzésének lehetősége;
- a szerzők közötti kapcsolat megkönnyítése, a szerzők, kiadók, olvasók, fordítók közötti információcseré egyszerűbbé válása;
- a velük való tartalmi munka kényelmes volta.

Az iménti „prókkal” egyidejűleg „kontrák” is szép számmal elhangzanak az elektronikus könyvekkel kapcsolatban. Íme:

- a képernyőn való olvasás kényelmetlen volta;
- a villanyáramtól és az internettől függő használat;
- a szerzői jog érvényesítésének megoldatlansága;
- a megformálási szabványok hiánya;
- az elektromos könyvtárak és raktárak instabilitása;
- az információk befogadása egymásutániságának a szokása;
- a drága infrastruktúra;
- a számítógépi technológiák gyors elavulása.

Az elektronikus könyv *jövőjéről* is sokan nyilatkoznak pró és kontra. E vélemények szembesítéséből az a következtetés vonható le, hogy miközben továbbra is folytatódni fog az elektronikus könyv térnyerése, amit egyszersmind tényleges hátrányainak fokozatos kiküszöbölése is követni fog, a legközelebbi jövőben nem fog megszűnni a nyomtatott könyv.

VASILENKO, G. A.–GILÁREVSKIJ, R. S.: *Elektronnaâ kniga (pro i contra): vzglâd iz Interneta. = Naučno-tehničeskaâ informaciâ, 1. ser. 4. sz. 2001. p. 14–23.*

(Futala Tibor)

Időszaki kiadványok beszerzése és elérése – az elektronikus közvetítő

A folyóirat-előfizető ügynökségek szerepe

A közvetítők hosszú éveken keresztül kulcsszerepet játszottak a könyvtárak életében a folyóiratok beszerzése, illetve elérése terén. Közülük is kiemelkednek a folyóirat-előfizető ügynökségek. Némelyikük még a 19. század végén vagy a 20. század elején kezdte működését. Kezdetben kartonokon vezették nyilvántartásait, majd az 1970-es évek végén áttértek a számítógépes rendszerek használatára. A *számítógépes folyóirat-nyilvántartó rendszerek* iránt a könyvtárak is érdeklődni kezdtek, így az ügynökségek első számítógépes termékei ezek a rendszerek voltak. Nevezetesen:

a Blackwell Perline and Pearl rendszere, a Dawson SMS (Serials Management System) rendszere, a Faxon LINX rendszere, a Bailey BLISS rendszere, a Swets SAILS rendszere.

Az 1980-as években vált lehetővé az ügynökségek által kezelt *adatbázisok online keresése*, amely olyan szolgáltatásokká fejlődött, mint a Connect vagy a DataSwets. Az EBSCO 1980. októberi hirdetése arra hívta fel a figyelmet, hogy a könyvtárakban elhelyezett terminálokról kereshető az EBSCO folyóiratcím-állománya. A következő állomás a *CD-ROM* megjelenése volt. A használatához szükséges technikai támogatás miatt a könyvtárak először közvetlenül a kiadóktól rendel-

ték a CD-ROM-on megjelenő adatbázisokat, de az ügynökségek is gyorsan felismerték az e téren nyújtható, új szolgáltatások lehetőségét. Az utóbbi időkben a CD-ROM-on közreadott információk nagy része elérhetővé vált az interneten, és az ügynökségek új működési területüket az interneten előfizetéses alapon elérhető adatbázisok közvetítésében találták meg.

Az 1990-es évek elején, amikor a könyvtáraknak egyre csökkent a költségvetésük, a tulajdonlásra irányuló politikát felváltotta a hozzáférés elvének alkalmazása. Hagyományosan az ügynökségek nemigen foglalkoztak az általuk eladott folyóiratok tartalmával. Ebben az időben jelent meg az *elektronikus tartalomjegyzék-szolgáltatás*, több esetben kiegészítve dokumentummásolatok küldésével. A szolgáltatás keretében mintegy 10-30 ezer folyóiratcím volt elérhető. Az új témafigyelést elsőként kínálta a Blackwell, kiegészítve az UnCover szolgáltatással, ezt követte a Swets a Swets Scannel, a Faxon a Faxon Findextel, és az EBSCO egy sor információs és dokumentumküldő szolgáltatással.

Ezen a téren is tapasztalható volt, hogy a kisebb ügynökségek nem bírták a versenyt, és számos korábbi cég szűnt meg, vagy olvadt be egy nagyobbba. A több mint 40 taggal alakult Folyóirat-előfizető Ügynökségek Egyesülete az 1980-as évekig csak az Egyesült Királyságban működött, majd 1988-tól nyitott a többi ország számára is.

Elektronikus folyóiratok

Az internet elterjedése és a tudományos folyóiratok elérhetővé válása új feladatokat jelent az ügynökségek számára. Már a Blackwell 1977 évi folyóirat-konferenciáján elhangzott, hogy a folyóirat-előfizető ügynökségek lehetnek azok a közvetítők, amelyek kiépítik a terjesztési kapcsolatokat a kiadók számára. Ez 1994-95-re vált valóra, amikor a web megjelenésével valóban elérhetővé vált a tudományos folyóiratokban megjelenő cikkek teljes szövege is. Jelenleg mintegy 9000 (peer-reviewed) tudományos folyóiratcímhez lehet hozzáférni (amelyek nagyrészt a nyomtatott folyóiratok elektronikus változatai) általában ingyen vagy az előfizetési díj csekély ráfizetésével. 2000 első felében az *Elsevier Science* közlése szerint folyóiratainak több mint 35%-a volt elérhető a ScienceDirect szolgáltatáson keresztül, és két éven belül az összes folyóiratot így tervezik közzétenni.

A könyvtáraknak új kihívásokat jelentett az elektronikus folyóiratok megjelenése. Külön-külön kellett tárgyalniuk a kiadókkal az *elektronikus hozzáférés* megszervezéséről, beleértve a jelszavak, a regisztrációk, a licencek stb. kezelését, meg kellett tanulniuk az egyes kiadói rendszerek, interfészek, keresőmotorok használatát. A munkák egyszerűbbé tétele érdekében a könyvtárak vagy közvetítőkhöz, vagy a „mindent egy helyen” (one-stop-shop), különféle szolgáltatásokat nyújtó cégekhez fordultak. A nagy folyóirat-előfizető ügynökségek meg tudtak felelni ezeknek a kihívásoknak, ajánlataik általában a következő szolgáltatásokra terjedtek ki:

- egyedi interfészek és keresőmotorok a különböző kiadónál elérhető címekhez;
- kulcsszavas keresés a szolgáltatásba bevont valamennyi folyóiratban, általában a tartalomjegyzékben és a kivonatban;
- kiválasztott vagy kedvelt folyóiratok böngészése, amint az új szám hozzáférhető;
- egyszerűsített jelszókezelés, vagy kevés jelszó használata, az összes előfizetett folyóirat hozzáférhetővé tétele az egész intézmény számára;
- könyvtári irányítási feladatok, pl. a nyomtatott folyóiratok állományadatainak bevitelére;
- rendszeres adatszolgáltatás az elektronikus folyóiratok használatáról;
- a végfelhasználók értesítése az új számok tartalomjegyzékének elérhetőségéről, és egyéb témafigyelő szolgáltatások.

Az elektronikus folyóiratok bibliográfiai adatai (tartalomjegyzéke, a cikkek kivonata) általában az ügynökség szerverén áll az előfizetők rendelkezésére, míg a cikkek teljes szövege vagy az ügynökség szerverén érhető el, vagy ezen keresztül létesíthető kapcsolat a kiadók szervereihez (vagy a kiadói szolgáltatókhoz, mint pl. a CatchWord). Az EBSCO Online, a RoweCom IQ vagy a SwetsNet-Navigator mintegy 3-4 ezer elektronikus folyóiratot tesz elérhetővé.

A közvetítők fejlődése

Kik is ők tulajdonképpen? Egyrészt a folyóirat-előfizető ügynökségek, amelyek a nyomtatott közegben elfoglalt, hagyományos szerepüket alakítják át az elektronikus folyóiratok világára. Másrészt új szereplők is megjelentek, mint amilyen a *CatchWord*, az 1990-es évek közepén alakult, a tudományos kiadók internetre jutását segítő vállalkozás. Az elektronikus publikálás teljes munkafolyamatát irányítja, beleértve az adatgyűjtést, az

internet formátumra történő konvertálást, szerver biztosítását, a felhasználók hozzáférését, és a kiadók számára szükséges adatszolgáltatást.

További új cégek:

- *Ingenta*: a korábbi BIDS felsőoktatási szolgálatból fejlődött ki. A kiadóknak nyújtott szolgáltatások mellett a felhasználóknak is a rendelkezésére áll előfizetéses vagy használatonkénti fizetés ellenében. Megvásárolta az UnCover dokumentumküldő céget, ezáltal e terület vezető kereskedelmi szolgáltatója lett.
- *Ovid Technologies*: korábban a bibliográfiai adatbázisok keresőszoftverjének előállításáról ismert cég jelenleg teljes szövegű folyóiratokat szolgáltat. A Journals@Ovid rendszeren keresztül pedig számos kiadó elektronikus folyóirata érhető el.
- Az *Infocandy* (<http://www.infocandy.com>) weboldalán keresztül több mint 250 ezer címhez lehet hozzáférni, előfizetési irányító rendszerét (Subscription Management Tool) az interneten keresztül lehet használni, vagy az intézmény intranetjére telepíteni.
- A *Prenax* (<http://prenax.com>) szintén az újságok, folyóiratok előfizetési rendszerét segíti.

Kiemelést érdemel még az OCLC Elektronikus Online Gyűjteménye (*Electronic Collections Online = ECO*), amely a könyvtárak együttműködésének jó példája. Az ECO-ban részt vevő kiadók megállapodtak kiadványaik archiválásáról az OCLC keretében, ami azt jelenti, hogy a könyvtárak a jövőben az ECO-n keresztül általuk előfizetett valamennyi folyóirathoz hozzáférnek.

A kapcsolatok létesítésének növelése

A folyóiratok egyre nagyobb számú elérhetősége az aktív kapcsolatépítési tevékenységnek köszönhető. A *SwetsNetNavigator* használatával például a kutatók közvetlenül saját könyvtáruk online katalógusából tudnak az elektronikus folyóiratok keresett cikkeire ugrani. Hasonló szolgáltatást nyújt a SilverPlatter oly módon, hogy a másodlagos információkat tartalmazó adatbázisokból a találatokról a *SwetsNetNavigator*on keresztül az eredeti cikk teljes szövegére lehet átlépni.

A kiadók közötti kapcsolatteremtés példája a Publishers International Linking Association, egy független nonprofit szervezet által működtetett *CrossRef* (<http://www.crossref.org>) rendszer (lásd *TMT*, 2002. 1. sz. p. 32–33.). Ebben a projektben a kutatók egy cikk hivatkozásáról tudnak átugrani az említett cikkekre, legyen az más szerveren, vagy más

kiadó által közreadott folyóiratban. A szolgáltatás igénybevételének különböző módjai vannak: az előfizetők közvetlenül átléphetnek a keresett cikkre, míg a többiek vagy csak információt kapnak az elérhetőségről, másolatot rendelhetnek, vagy egy-egy szeri szolgáltatásként megtekinthetik a szükséges cikket.

A kapcsolatteremtés témakörébe a könyvtárosok is bekapcsolódtak, hogy valamennyire irányításuk alatt tudják tartani használóik tevékenységét. Ehhez az *SFX* navigációs technológiára támaszkodnak, amelyet a Genti Egyetemen kifejlesztett szoftver alapján az *Ex Libris* (<http://exlibris-usa.com>) cég szállít. Az Institute of Scientific Information és a hasonló közvetítők is kezdeményezik az együttműködést az előfizető ügynökségekkel, hogy elektronikus kapcsolatteremtésre irányuló fejlesztéseiket alkalmassá tegyék az *SFX* használatára.

Új feladatok

• Elektronikus kereskedelem

A vezető folyóirat-előfizető ügynökségek, mint az EBSCO, a RoweCom és a Swets Blackwell jelentős időt és energiát fordítanak arra, hogy ügyfeleiknek lehetővé tegyék a webalapú üzletmenetet. Ennek révén az előfizetők olyan szolgáltatásokat vehetnek igénybe, mint a különböző statisztikai táblázatok, az előfizetések online megújítása, betekintés az árakat és a számlákat tartalmazó rekordokba stb.

• Könyvtári konzorciumok támogatása

A könyvtárak beszerzési módszerei között egyre nagyobb helyet foglalnak el a konzorciumok, amelyek az elektronikus folyóiratok és adatbázisok közös elérése érdekében alakulnak. A konzorciumban részt vevő könyvtárak gyakran kérik előfizetési ügynökségük segítségét a licencszerződés megkötéséhez és az adminisztratív munkákhoz, a jelszavak és IP címek szétosztásához stb.

Példaként a NESLI (UK National Electronic Site Licence Initiative), az Egyesült Királyság felsőoktatási pénzügyi tanácsai által finanszírozott hároméves projekt szolgálhat. A projekt 1998-ban indult. A 2000 nyarán végzett helyzetelemzés eredményei a NESLI weboldalán (www.nesli.ac.uk) találhatóak.

/PRIOR, Albert: *Acquiring and accessing serials information – the electronic intermediary. = Interlending & Document Supply*, 29. köt. 2. sz. 2001. p. 62–68./

(Viszocsekné Péteri Éva)